

С. Юсов

**РАННІЙ ПЕРІОД НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ В. ГОЛОБУЦЬКОГО:
1934 – 1941 рр.**

У когорті видатних представників вітчизняної історичної науки одне з чільних місць належить українському радянському історичному науковцю, доктору історичних наук, професору Володимирові Олексійовичеві Голобуцькому (1903 – 1993 рр.) – знаному як фахівцеві з проблематики козащини та соціально-економічної історії України. Комплексне висвітлення життя та наукової діяльності В. Голобуцького – безперечно є науково і суспільно актуальним завданням. Наукова біографія В. Голобуцького, його наукова спадщина – в останні роки врешті стає предметом історіографічних досліджень¹.

Предметом цієї розвідки є ранній період наукової творчості вченого. У зв'язку з цим, слід торкнутися питання про тематичні напрямки досліджень В. Голобуцького та про періодизацію його наукового доробку². Сучасний дослідник творчості В. Голобуцького В. Горак пропонує класифікацію наукової спадщини вченого згідно з тематичним принципом. Таких тематичних ліній у творчості В. Голобуцького історіограф нараховує чотири: а) праці, присвячені Національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким; б) праці, присвячені історії Запорозької Січі і запорізького козацтва; в) праці з історії Чорноморсько-Кубанського козацтва; г) праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України³. Очевидно, що зроблений В. Гораким поділ за тематичним характером є досить умовним (про що зазначає і сам науковець), яким, природно, буває і будь-який подібний розподіл або періодизація. Тут, як бачимо, не залишається місця, наприклад, для „січе-задунайської” тематики, котра, хоча і не відображена у науковій спадщині В. Голобуцького достатньо значним пластом, але має вагомим значення у вітчизняному історіописанні козацтва в цілому⁴.

Схеми періодизації наукового доробку В. Голобуцького згідно з хронологічним принципом В. Горак не запропонував і це – логічно. Адже така періодизація була б коректна у випадку наявності в науковому обігу повної бібліографії праць В. Голобуцького, а вона на той момент ще не була укладена. Окрім того, така періодизація, звісно, мала б подаватися у контексті інтелектуальної біографії історика, котра всебічно також ще не досліджена. Оскільки, в останні роки автору цих рядків довелося долучитися до вивчення біографії і наукової творчості В. Голобуцького (зокрема, – складання бібліографії його праць), то маємо певні підстави для створення як класифікації, так і періодизації

праць вченого. У даній статті йдеться про ранній етап творчості історика і, відповідно, про початкову частину такої періодизації.

Вивчення інтелектуальної біографії В. Голобуцького, як і будь-якого іншого історика – продуцента наукового історіописання, призводить дослідника до логічного спостереження: наукова творчість не вичерпується окремими моментами опублікування наукових праць, а включає в себе більш широкий контекст, що його зазвичай називають „творчою лабораторією”. При дослідженні історіографом наукової творчості, слід звернути увагу, зокрема на підготовку певного наукового проекту, починаючи від його задуму, який зрештою реалізується в завершену працю. Остання може бути з різних причин роками не опублікованою, але це, поза всяким сумнівом, не означає, що на певному часовому відтинку вчений не займався відповідною тематикою. Зауважимо, що від задуму дослідного проекту до його втілення в друкованому вигляді може пройти ціла історіографічна доба, впродовж котрої вчений може займатися й іншими проектами. Тому різні періоди наукової творчості певного вченого, відібрані історіографом, тісно переплітаються, деякі явища й процеси не обмежуються жорстко детермінованим часом. Зазначені складнощі доволі перешкоджають укладанню історіографічних періодизацій, а тому останні, як правило, є штучними конструкціями.

У вітчизняному історіописанні склалася традиційна система організації наукової роботи, коли молоді дослідники починають свою наукову творчість з написання кваліфікаційної дисертаційної праці, що ще до захисту останньої відображаються у публікації низки статей (чи інших видів наукової продукції). У наш час ВАК вимагає обов'язкового дотримання подібної апробації дослідної теми. Однак, у період становлення радянської історичної науки, зазначені правила не являлися домінуючими. Не в останню чергу це було пов'язано з вкрай поганим станом поліграфічної галузі. Але також велику підоснову склали відомі „пролами” в науковій підготовці істориків, пов'язані з наслідками суспільних катаклізмів. Тому слабо підготовлена молодь не могла витримати конкуренцію з представниками старих поколінь істориків, яким, з огляду на невелику кількість наукових видань, віддавалося (і по справедливості!) пріоритетне право на публікацію наукової продукції. Це призводило до того, що дослідники-початківці мали невеликі шанси опублікувати власні наукові розвідки.

Очевидно, саме з названих причин В. Голобуцький опублікував свої перші наукові статті лише в 1941 р., хоча він захистив кандидатську дисертацію ще 1938 р. Оскільки наступні наукові праці вченого вийшли у кінці 1940-х рр., вже після захисту докторської дисертації (1947 р.), а

також в інших суспільних умовах (що іноді кардинально впливають на зміни в історіографічному процесі), то доречно обмежити верхню хронологічну межу раннього етапу в творчості В. Голобуцького 1941 р. За нижню межу слід взяти 1934 р., коли історик вступив до аспірантури і реально долучився до наукової роботи.

Належить вказати, що уже в 1930-х рр., коли вчений активно зайнявся архівними пошуками в архіві Чорноморського козацтва (м. Краснодар), в нього виник задум створити монографічну трилогію з історії українського козацтва⁵. А п'ять статей, що достеменно вийшли 1941 р.⁶, втілилися згодом у докторську дисертацію та головні монографії вченого. Уже щойно зазначені реалії унаочнюють штучність періодизації, вибудованої згідно з хронологічним принципом. До того ж, у списку наукових праць козакознавця станом на 1951 р., що був віднайдений в Науковому архіві Інституту історії України НАН України вже після виходу з друку біобібліографії (квітень 2006 р.), згадуються ще три статті⁷ (у переліку вказані лише їх назви і місце видання), які можливо слід датувати передвоєнним часом (звісно, в разі їх дійсного опублікування, що ще далеко не факт). У такому разі, одна з них – „Прошлое Краснодарского края” – очевидно повинна бути опублікованою в одній із краснодарських газет. Інші дві, як можна зробити висновок вже з їхніх назв („К истории московской дипломатии XVII в.” і „Освободительная война украинского народа 1648 – 1654 гг.”), перегукуються з тематикою кандидатської роботи В. Голобуцького і у реєстрі зазначені як такі, що опубліковані в Ленінграді. Причому, перша з них очолює зазначений список, тобто – претендує на статус першої наукової публікації вченого. Чи є вона саме першою публікацією взагалі, не відомо. До цього авторського переліку наукових праць є приписка В. Голобуцького, що в нього вийшло (до вересня 1951 р.) кілька десятків (!) популярних статей, котрі автор не називає і не вказує – де і коли вони опубліковані⁸. З них відомі лише три (дві вийшли в Чернівцях у 1948 і 1949 рр.⁹, а третя – в Казані¹⁰).

Варто аргументувати наші сумніви стосовно того, що три названі наукові статті зі списку праць датованого 1951 р., були хоч де-небудь опубліковані вченим. По-перше, більше в жодному з реєстрів вони не згадуються. З їхніх назв і місця гіпотетичного опублікування (Ленінград і Краснодар) логічно виходить наступне: вірогідніше ці статті мали б бути опублікованими до війни. Але у списках своїх праць за 1943 і 1944 р., вчений чомусь їх не згадує, ба й навіть не натякає¹¹. У той же час козакознавець пригадує і власноручно заносить як позицію до списку наукових праць навіть рукопис своєї кандидатської дисертації. Це свідчить за те, що В. Голобуцький тим більше вказав би всі власні

опубліковані праці. В ті роки він, будучи кандидатом наук і доцентом, неодноразово поновлювався на посаді виконуючого обов'язки завідувача кафедрою історії СРСР історико-філологічного факультету Казанського державного університету і йому ж таки з причини підсилення для призначення своєї кандидатури на посаду, що затверджувалася Міністерством освіти, вкрай необхідно було продемонструвати наявність максимальної кількості наукових праць¹².

Допускаємо, що вказані три статті могли бути подані до друку, але в зв'язку з воєнними подіями не вийшли. Можливо, що вони вийшли в газетах Ленінграду і Краснодару після війни (до 1951 р.), а чи вченому про це стало відомим лише в той момент. Однак, у будь-якому випадку ніяких підтверджень (окрім однієї згадки В. Голобуцького) цьому факту не має. Як думаємо, до списку 1951 р. такі гіпотетичні статті могли бути включеними вченим як такі, що опубліковані де-факто.

Як вже зазначалося, ранній період наукової творчості В. Голобуцького пропонуємо вважати: 1934 – 1941 рр. – фаза підготовки і захисту кандидатської дисертації; віднайдення матеріалів з обраної теми в Краснодарському архіві й перше апробування їх у більш-менш опрацьованому вигляді у студентській аудиторії; вихід у 1941 р. п'яти перших статей вченого. Що ж стосується тематичної класифікації, то на цей період припадає початок досліджень (і їх апробації) трьох з чотирьох, виділених В. Горакком, тематичних ліній, а саме: присвячених Національно-визвольній війні середини XVII ст., історії Запорозької Січі і запорізького козацтва та історії Чорноморсько-Кубанського козацтва.

Ще у радянський час дніпропетровські історіографи М. Ковальський і Ю. Назаренко розглянули доробок В. Голобуцького, присвячений питанням Національно-визвольної війни українського народу часів Хмельниччини¹³. Ю. Назаренко в одній зі статей коротко охарактеризував внесок вченого у становлення радянської концепції „народно-визвольної війни” українського народу і тогочасних україно-російських взаємин¹⁴. Хронологічно здійснення цього внеску якраз і припадає на ранній період наукової творчості В. Голобуцького. Однак, у цей період історик розпочав дослідження й інших проблем, насамперед, тих, що стосуються історії українського козацтва. Отже, розглянемо вибраний нами період в окреслених вище аспектах.

Як можна зрозуміти із спогадів В. Голобуцького, інтерес до наукової роботи проявився у нього під час навчання на історико-економічному відділенні Північно-Кавказького університету (м. Ростов-на-Дону)¹⁵. У 1934 р. В. Голобуцький поступив до аспірантури при кафедрі історії СРСР Ленінградського педінституту ім. О. Герцена. В одній з перших розмов зі своїм науковим керівником Б. Грековим з боку В. Голобуцького було

озвучено прагнення займатися саме історією українського козацтва¹⁶. Б. Греков конкретизував цей напрям і зумів зацікавити В. Голобуцького зайнятися вивченням проблематики соціального укладу на Запоріжжі¹⁷.

Проте, подальша наукова робота В. Голобуцького склалася таким чином, що він захистив кандидатську дисертацію з теми, достатньо віддаленої від соціальної проблематики, але, водночас, наближеної до історії козаччини. Перша кваліфікаційна робота („Дипломатичні зносини Московського уряду з Богданом Хмельницьким до Земського собору 19 лютого 1651 р.”) В. Голобуцького була присвячена розкриттю низки дипломатичних аспектів стосовно класичної проблематики української історичної науки – україно-російським взаєминам періоду Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.¹⁸

Висловимо припущення, що вказана тема кандидатської дисертації не була вибрана від самого початку, а актуалізувалася у зв'язку зі зміною ідеологічної ситуації в СРСР. Дійсно, В. Голобуцький у спогадах вказує: у розмові з Б. Грековим з приводу підбору теми дисертації запропонував для погодження своєму науковому керівнику сюжет, присвячений Визвольній війні 1648 – 1654 рр. В. Голобуцький не уточнює назву теми, а висловлюється загально: „спершу думаю зайнятися Визвольною війною 1648 – 1654 рр.”¹⁹. З таким вибором аспіранта Б. Греков погодився. Однак, як зазначає В. Голобуцький, цей сюжет його зацікавив у зв'язку з основним вибраним ним пріоритетом майбутніх наукових пошуків – соціально-економічною історією козацтва. Сам дослідник пояснює вибір теми тим, що Визвольна війна призвела до „масового показачення народу в Україні”²⁰. В іншому місці спогадів, де В. Голобуцький передає свої розмови з Б. Грековим, то чітко дає зрозуміти: під час навчання в аспірантурі його найбільше цікавила історія соціальних інститутів запорізького козацтва²¹. Вочевидь, з'ясування нюансів дипломатичних зносин Б. Хмельницького з московським урядом – це зовсім не та тема, котра наближала б В. Голобуцького до бажаного студіювання соціальної історії запорізького козацтва.

На травень 1937 р. В. Голобуцький завершив написання дисертації²², інакше кажучи – достроково, оскільки термін навчання в аспірантурі закінчувався у серпні 1937 р. На липень того ж року дисертація вже була розглянута одним з опонентів (В. Мавродіним). Захист відбувся на історичному факультеті Ленінградського педінституту ім. О. Герцена 15 січня 1938 р. Головним підтвердженням того, що В. Голобуцький під керівництвом Б. Грекова випередив у часі вимоги, поставлені партійним керівництвом перед історичною наукою, є згаданий відзив на дисертацію другого опонента – В. Мавродіна, ніж постанова урядового журі. В. Мавродін свідчить, що тема дисертації В. Голобуцького актуальна

саме тому, що в ній правильно поставлено, з поміж іншого питання „про тяжіння України до Москви і про допомогу Москви Україні”²³. А „це питання – продовжує В. Мавродін – викривлено українською націоналістичною історіографією, і робота В. Голобуцького – **перший крок у напрямку (виділено – С. Ю.)**”²⁴. Ленінградський історик має на увазі напрямок перегляду положень „української націоналістичної історіографії”.

Перший опонент В. Голобуцького – професор В. Бернадський – також відмітив з приводу суті дисертації українського історика: „Боротьба проти великодержавно-шовіністичних настроїв і націоналістичної концепції Грушевського – важлива справа для правильного вирішення питання про відносини Росії та України”²⁵. В. Бернадський до позитивів дисертації відносить те, що В. Голобуцький на основі залучення опублікованих джерел (акти з „Актів Южной и Западной России”) дав „якісний” аналіз дипломатичним відносинам московського уряду й уряду Б. Хмельницького та відновив весь хід цих відносин з 1648 по 1651 рр. Це допомагає В. Голобуцькому „небезуспішно полемізувати з Грушевським”²⁶.

У тезах дисертації, поданих на захист, В. Голобуцький констатує в руслі „подиху” нової ідеологічної парадигми, що „поряд з економічним тяжінням України до Росії, була і політична спільність історичного минулого, близькість мови, культури, побуту, релігії”²⁷. Критикуючи „українську буржуазно-націоналістичну історіографію”, В. Голобуцький відзначає: вона не розглядала „фактори економічного і політичного тяжіння України до Москви”²⁸. Звідси постає те, що в історіографії „виключено вірне розуміння двох важливих питань: боротьба проти Польщі (прогресивне значення) і значення орієнтації Б. Хмельницького на Москву, котра призвела до союзу з Росією та укріпленню політичної автономії України, що мало позитивне значення в процесі боротьби українського народу за незалежність”²⁹. Отже, В. Голобуцький оцінює союз України з Росією позитивно, як того вимагала партійна формула „найменшого зла”. Навіть, якщо історик у тезах захисної промови упровадив нові оцінки згідно з ідеологічними директивами, однаково, судячи з відзиву В. Мавродіна, вони відображалися вже в початковому варіанті тексту дисертації, який був готовий щонайменше на липень 1937 р. Зауважимо, що теза В. Голобуцького про боротьбу українського народу за незалежність мала, вживаючи вислів В. Горака, явний перегук з національно-визвольними змаганнями українців у ХХ ст. і це, дійсно, не дуже заохочувалось тодішньою ідеологією, але, саме на той період, – і категорично не заборонялося. Негласно офіційна заборона на висвітлення таких речей наступила наприкінці Великої Вітчизняної війни.

Вартим уваги є побажання В. Бернадського про те, що у майбутньому потрібно довести історію дипломатичних відносин до 1654 р., бо,

інакше, „вона обірвана «на півслові»”³⁰. Це побажання свого першого опонента В. Голобуцький реально врахував на сторінках монографії, готової станом на 1953 р.: тут український історик довів виклад матеріалу до 1654 р.³¹ Утім, з різних причин монографія вийшла в світ аж майже через 10 років – у 1962 р.³²

З теми кандидатської дисертації В. Голобуцький опублікував у перший період своєї наукової творчості лише одну наукову статтю, присвячену дипломатичним відносинам Чигирини й Москви в 1648 р.³³. Основою розвідки слугували документи, зібрані в III-му томі збірника „Акты Южной и Западной России”. Якою ж науковою літературою користувався автор зі змісту статті не зрозуміло, оскільки не має жодного посилання, окрім покликів на вказаний том документів. Результатом аналізу документів, проведеним істориком, стало обґрунтування того, що (по-перше) на першому етапі Визвольної війни московський уряд придивлявся до „соціальної природи руху на Україні”, не безпідставно побоюючись його антифеодального спрямування. Занепокоєння Москви викликало також і те, що українці перебували в тісному союзі з кримськими татарами. По-друге, В. Голобуцький показує, що Б. Хмельницький в 1648 р. намагався заспокоїти подібні сумніви росіян стосовно цілей повстання, з метою переконати царський уряд вступити у війну проти Речі Посполитої³⁴. Цікаво, що науковець два рази вживає слово „возз’єднання” у контексті, що його можна трактувати як возз’єднання земель Русі, політику якою проводила Московська держава³⁵. Відмітимо, у зв’язку з цим, що в 1939 – 1941 рр., цей знаковий термін досить активно впроваджувався в історіописанні, причому – саме у значенні відповідної оцінки Переяславського акту 1654 р.³⁶

Ймовірно, маючи на увазі як дисертацію, так і її фрагмент – вказану студію, Ю. Назаренко називає В. Голобуцького серед тих науковців, хто „на основі марксистсько-ленінського аналізу конкретних подій Визвольної війни 1648 – 1654 рр.” поклав „початок дійсно науковому рішення її проблематики”³⁷, тобто – з сучасної точки зору – ревізії положень російської та української історіографії дототалітарної доби.

По закінченні аспірантури В. Голобуцький намагався добитися розподілу в Одесу³⁸, де знаходився Архів Запорозького Кошу, однак, отримав направлення на роботу в Краснодарський педагогічний інститут³⁹. Утім, це теж підходило для наукової роботи В. Голобуцького. В опублікованих мемуарах В. Голобуцький навіть зауважує, що рішення повернутися в Краснодар було давно обмірковано. Під впливом розмов з Б. Грековим науковець бажав займатися історією соціальних інститутів запорізького козацтва, але, з огляду на бідність джерел стосовно XVII і XVIII ст., слід було звернутися до студювання пізнішого періоду. Цей

період, коли вказані інститути були в розвиненому стані, якраз і вміщав у себе історію Чорноморського козацтва, а от значні джерела з його історії знаходилися в Краснодарі⁴⁰. Тут В. Голобуцький впритул зайнявся архівними пошуками в фондах Краснодарського крайового архівного управління. Архівний матеріал давав змогу висвітлити насамперед соціальну історію Чорноморського козацтва (тема майбутньої докторської дисертації вченого). Крім того, джерельний матеріал дозволяв В. Голобуцькому застосовувати ретроспективний метод для реконструкції соціальних відносин, як у Запорізькій Новій Січі, так і в Задунайській Січі (також і в Усть-Дунайському Буджацькому війську).

По мірі опрацювання архівних матеріалів В. Голобуцький апробував їх у студентській аудиторії. Можливість опублікування власного доробку на сторінках історичної періодики в ті часи, особливо для молодого автора, як вже зазначалося, була пов'язана зі значними труднощами. До того ж, тоді не існувало спеціальних вимог на рахунок опублікування до легітимності захисту кваліфікаційної роботи певної кількості наукових праць. Вказана обставина, безперечно, не стимулювала зусилля стосовно подолання наявних утруднень, пов'язаних з цим процесом. Утім, перші результати евристичних пошуків В. Голобуцького в архіві Чорноморського козацького війська в Краснодарі, все ж таки, вдалося опублікувати, але у популярному вигляді – на шпальтах місцевої газети „Комсомолец”. На жаль, ці чотири статті („Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска”, „Образование Черноморского казачьего войска”, „О социальных отношениях в Черноморьи”, „«Персидский бунт» 1797 года”) нам поки що не доступні, тому не можемо компетентно стверджувати наскільки вони відповідають науковим вимогам та архівним напрацюванням В. Голобуцького. Зауважимо такий нюанс: вказані статті – перші розвідки-апробації вченого з тематики докторської дисертації й перші його опубліковані праці взагалі (якщо припустити, що до них не вийшли якісь популярні статті з цієї тематики).

У 1940 р. здібного науковця запросили повернутися на роботу до Ленінградського педінституту ім. О. Герцена, але він випрохав собі ще річну відпустку для закінчення архівних пошуків у Краснодарському крайовому архівосховищі⁴¹. Накопичені тут архівні матеріали лягли в основу його докторської дисертації та багатьох наступних наукових публікацій.

Таким чином, наукова діяльність (і творчість) В. Голобуцького розпочалася в Ленінградському педінституті під час навчання в аспірантурі. Її першим результатом стала кандидатська дисертація, присвячена дипломатичним зносинам України і Росії в перший період

Визвольної війни XVII ст. З цієї теми історик опублікував у ранній період творчості, як припускаємо, три статті (одна з них – достеменно опублікована саме тоді). У Краснодарі вчений віднайшов архівний матеріал, який в подальшому склав основу праць такого тематичного напрямку, як історія Чорноморського козацтва (частково – Задунайського і Усть-Дунайського). Ще один тематичний ракурс – історія Запорізького козацтва – також почав розроблятися в зазначений період. Це – і розробки з історії Визвольної війни, й архівні напрацювання в Краснодарському архівосховищі. З обох останніх напрямів, у В. Голобуцького в той час вийшло, щонайменше чотири наукових статті, хоча і опублікованих на шпальтах звичайної газети. В подальшому для того, щоб глибше розкрити заявлену тему, очевидно, слід якимось чином віднайти всі згадані статті й проаналізувати їх на предмет змістовності.

¹ Барзул Е. Н. Русско-украинские отношения середины XVII века в трактовке В. А. Голобуцкого // Научно-теоретические основы непрерывного исторического образования: Шестые всероссийские историко-педагог. чтения. – Екатеринбург, 2002. – С. 199-201; Ї ж. Русско-украинские связи середины XVII века в исследованиях В. А. Голобуцкого // Десять лет высшего исторического образования в Ханты-Мансийском автономном округе: Матлы межрегион. науч. конф. посвященной юбилею Исторического ф-та Нижневартковского госпединститута (17 апреля 2003 г., г. Нижневартовск). – Нижневартовск, 2003. – С. 209-215; Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Историчний журнал. – 2003. – № 4-5. – С. 118-124; Юсов С. Взаємини В. Голобуцького і М. Рубінштейна в контексті наукових зацікавлень вчених (погляд з ракурсу епістолярних джерел) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 8. – К., 2005. – С. 247-257; Його ж. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого // Український історичний збірник. Вип. 8. – К., 2005. – С. 468-482; Його ж. Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 9. – К., 2006. – С. 242-268; Його ж. Наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний період // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 89 -105; Його ж. Вплив українських радянських істориків на формування ідеологічних концептів (на прикладі діяльності В. Голобуцького) // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: В 2-х тт. – Т. 1. – К., 2006. – С. 475-485; Його ж. Володимир Олексійович Голобуцький (1903 – 1993 рр.): Біобібліографія. – К., 2006 – 160 с.

² Про це вже йшлося в наступних працях: Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 118-124; Юсов С. Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії. – С. 245-246.

-
- ³ Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 123.
- ⁴ Див.: Юсов С. Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії. – С. 242-268.
- ⁵ Див.: Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 3.
- ⁶ Голобуцький В. А. К истории дипломатических сношений Московского правительства с Богданом Хмельницким в начальный период (1648 г.) // Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. А. И. Герцена. – Т. 39. – Л., 1941. – С. 120-133; Голобуцький В. А. Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска // Комсомолец. – 1941. – 23 марта; Його ж. Образование Черноморского казачьего войска // Комсомолец – 1941. – 2 апр.; Його ж. О социальных отношениях в Черноморьи // Комсомолец. – 1941. – 16 мая.; Його ж. «Персидский бунт» 1797 года // Комсомолец. – 1941. – 1 июня. (Див. перші п'ять позицій в хронологічному покажчику: Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903 – 1993 рр.): Біобібліографія. – С. 68).
- ⁷ НА ІУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 141.
- ⁸ Там само. – Арк. 141 (зв.).
- ⁹ Голобуцький В. Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі під проводом Богдана Хмельницького // Радянська Буковина. – 1948. – 7 травня. – С. 3; Його ж. Полтавська битва // Радянська Буковина. – 1949. – 8 липня. – С. 3.
- ¹⁰ Голобуцький В. А. Безнен данлы башхалабыз (Москванин 800 еллы) // Кызыл Татарстан. – 1947. – 6 июля (татар. мовою).
- ¹¹ Див.: Национальный архив Республики Татарстан. – Ф. 1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 28-28 (об.), 52-52 (об.).
- ¹² Там само. – Л. 28-28 (об.), 52-52 (об.).
- ¹³ Ковальский Н. П., Назаренко Ю. В. Русско-украинские политические связи середины XVII в. в исследованиях проф. В. А. Голобуцкого // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения: Сб. н. тр. – Днепропетровск, 1976. – Вып. 3. – С. 96-111; Назаренко Ю. В. Вопросы освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в украинской советской историографии юбилейного 1954 г. // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1972. – С. 68, 77-78, 80; Назаренко Ю. В. Освещение русско-украинских связей периода освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. в советской историографии середины 50-х – начала 60-х годов XX в. // Некоторые вопросы социально-экономической и политической истории Украинской ССР. Вып. 4. – Днепропетровск, 1973. – С. 181-193; Назаренко Ю. В. Освободительная война украинского народа 1648 – 1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в трудах советских историков накануне Великой Отечественной войны // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. Вып. 2. – Днепропетровск, 1975. – С. 40, 42, 48-49.

-
- ¹⁴ Назаренко Ю. В. Освободительная война украинского народа 1648 – 1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в трудах советских историков накануне Великой Отечественной войны. – С. 40, 42, 48-49.
- ¹⁵ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 120-123.
- ¹⁶ Там само. – С. 124.
- ¹⁷ Там само. – С. 123.
- ¹⁸ Центральный государственный архив Санкт-Петербурга (ЦГА СПб). – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – 33 л.
- ¹⁹ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 124.
- ²⁰ Там само. – С. 124.
- ²¹ Там само. – С. 125.
- ²² ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 18.
- ²³ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 20
- ²⁴ Там само. – Л. 20.
- ²⁵ Там само. – Л. 24.
- ²⁶ Там само. – Л. 25.
- ²⁷ Там само. – Л. 8.
- ²⁸ Там само. – Л. 9
- ²⁹ Там само. – Л. 9.
- ³⁰ Там само. – Л. 25.
- ³¹ Про історію створення названої монографії див: Юсов С. Взаємини В. Голобуцького і М. Рубінштейна в контексті наукових зацікавлень вчених (погляд з ракурсу епістолярних джерел. – С. 248-251.
- ³² Голобуцкий В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. – К., 1962. – 360 с.
- ³³ Голобуцкий В. А. К истории дипломатических сношений Московского правительства с Богданом Хмельницким в начальный период (1648 г.) // Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. А. И. Герцена. – Т. 39. – Л., 1941. – С. 120-133.
- ³⁴ Там само. – С. 132-133.
- ³⁵ Там само. – С. 120, 133.
- ³⁶ Юсова Н. М., Юсов С. Л. Проблема „приєднання” України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. – С. 103-104.
- ³⁷ Назаренко Ю. В. Освободительная война украинского народа 1648 – 1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в трудах советских историков накануне Великой Отечественной войны. – С. 40.
- ³⁸ Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903 – 1993 рр.): Біобібліографія. – С. 147-148.
- ³⁹ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125; ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.
- ⁴⁰ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125.
- ⁴¹ Там само. – С. 126.